

XIX. YÜZYILDA ÇARLIK RUSYASININ KIRIM POLİTİKASI

Hayri Çapraz*

Giriş

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Rusya, sınırlarını genişleterek komşusu olan başka milletleri Çarlık idaresi altına almıştır. Volga boyunca Türk-Müslüman hanlıklarını, Sibiryada Türk topluluklarını, Doğu Avrupa'da Lehleri (Polonya'yı), Kırım Tatarlarını, Kuzeyde Finleri (Finlandiya'yı), Kafkasya'da Gürcüleri, Azerileri ve Orta Asya'da Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek Türklerinin bölgelerini hâkimiyet altına alan Ruslar, Avrasya imparatorluğu kurmuşlardır.

Çok uluslu hâle gelen Rus imparatorluğunda yaşayan tüm halklar imparatorluk kanunlarına göre inanç hürriyetine sahiptiler. Ancak, imparatorluğun kurucu topluluğu olan Rusların kültürünün şekillenmesinin en önemli unsuru olarak Ortodoksluk inancı, devlet içinde öncelikli ve üstün konuma sahipti. Bu itibarla, Rusların din anlayışları ve geleneksel özellikleri, imparatorluk kurumlarının ve sisteminin yapılanmasında varlığını hissettirmişti. Rus hâkimiyeti altına alınan tüm milletler bu Ortodoks-Slav kültüründen doğrudan etkilenmişlerdir. Hatta kendi yerel özelliklerini koruma hakkına sahip olmalarına rağmen, ortak bir imparatorluk çatısı altında bulunmalarından dolayı, özellikle idari ve ekonomik kurallar açısından genel imparatorluk prensiplerine uymak zorunda kalmışlar ve Rus kültürünün tesirini doğrudan hissetmişlerdir. Bu durum, ortak bir anlayışa sahip, "koruyucu çar"ın etra-

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

ında birleşmiş milletler topluluğundan oluşan bir imparatorluğun kurulması anlamına geliyordu. Ancak, kültürel ayrılıklar, çeşitli dönemlerdeki iç ve dış siyasi gelişmeler dolayısıyla ortak bir hedef ve şuur içinde olan bir toplum oluşturulamamıştır. Bu gerçek, Çarlığın hâkimiyetine alınan bazı Türk topluluklarının, Finlerin, Lehlerin ve Gürcülerin çeşitli zamanlarda Çar iktidarına karşı verdiği mücadelelerde görülmektedir.

II. Katerina zamanında (1762-1796) Lehler ve I. Aleksandr zamanında (1801-1825) Finler Çarlık hakimiyeti altına alınmalarından sonra, uzun yıllar Rus hakimiyetinden kurtulmak için çeşitli yollar aramışlardır. Hem Lehler, hem Finler zengin kültür ve devlet geleneğine sahip bağımsız yaşamış milletlerdir. Bu itibarla, Rus hâkimiyetinin yeni kültür ve ekonomi reformlarını kabullenememişler, çeşitli zamanlarda isyan etmişlerdir. Yine, XIX. yüzyılın başında Rusya'nın hâkimiyeti altına giren Gürcistan'da, bir süre sonra bazı gruplar, Gürcülerin bağımsızlığı için örgütlenmeye başlamışlardır. Ancak, ne Finler, ne Lehler, ne de Gürcüler başarılı olmuşlardır. Bu durum, o günkü Rusya'nın güçlü orduya ve bürokratik bir otokrasiye sahip olması, ayrılıkçı hareketlerde bulunan bölgelerin kendi içindeki politik hesaplaşmalarını Rus iktidarının iyi değerlendirmesi, Rusya'nın dış siyasetteki etkin rolü ile doğrudan alakalıdır. Hatta bu dönemde Rusya, Orta Avrupa'da ulusal bağımsızlık için girişilen milliyetçi hareketleri de bastıran ülkedir. "Avrupa'nın jandarması" rolünde buradaki devrimci umutların kırıcısı olmuştur¹.

XIX. yüzyılda Lehistan, Finlandiya, Güney Kafkasya yanında, Rus iktidarının ekonomik ve kültürel reformlarına maruz kalan bölgelerden bir diğeri de Kırım bölgesidir. Kırım bölgesinde yaşayan Tatarlar, Polonya'nın ve Finlandiya'nın Çarlık hâkimiyetine alındığı dönemde (XVIII yüzyıl ikinci yarısı-XIX. yüzyıl başı), Rusya'nın hâkimiyetine boyun eğmek zorunda kalmıştır. I. Petro'dan itibaren Kırım, Rusya'nın güney politikasının (Karadeniz-Kafkasya) öncelikli bölgelerindendi. II. Katerina'nın, "önce Karadeniz ve Hazar Denizi'nin, daha sonra da bu ikisinin Kuzey Denizi (Batlık denizi) ile birleştirilmesi ve Çin, Doğu Hindistan ticaretinin Tataristan üzerinden (Rus hakimiyeti altındaki Volga havzası) Avrupa'ya yönlendirilmesi, Rusya'yı, Avrupa ve Asya'nın diğer devletlerine göre daha güçlü konuma çıkaracaktır"² ifadesinden de anlaşıldığı gibi, Kırım bölgesi, Rusya'nın ele geçirmek istediği hedef bölgelerdendi. Nitekim Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı'nın önce bağımsız olmasını sağlamış, daha sonra da Hanlık içinde çıkan politik kavgaları iyi değerlendirerek, Şubat 1783 tarihinde Kırım'ı ilhak ettiğini ilan etmişti.

¹ Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, çev. S.Erdem Türközü, Ankara 2004, s. 165.

² A.G. Brikner, *İstoriya Ekaterini Vtoroy*, Moskva 1998, s. 634.

Çarlık Rusyası İdaresinde Kırım Tatarları

Kırım ilhak edildikten sonra bu bölgede arlık iktidarının kurulması ve daim olması gerekiyordu. Çünkü Rusya'nın Karadeniz bölgesindeki ticari ve askeri varlığının üssü burası olacaktı. Kırım'a yerleşmesiyle, Karadeniz üzerinden güney komşusu Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yapabilecek, boğazlara ve Akdeniz'e ulaşması daha kolay olacaktı. Ayrıca, Kırım, Rus hükümetinin karadan büyük zorluklarla ulaştığı Kafkasya'nın güneyindeki ve Balkanlardaki halklara daha kolay ulaşmasını, kendisine karşı mücadele eden Kuzey Kafkasya halkını denizden de kuşatmasına olanak sağlayacak stratejik bir noktaydı. Bütün bu sebeplerden dolayı, arlık Rusyası, Kırım'daki iktidarının yerleşmesini sağlayacak ve devamlı kılacak reformları bu bölgede hemen uygulamakta fayda görmüştür. Bu itibarla bölgenin idaresi, nüfusu, toprak sistemi ve kültürel alanlarında reformlar yapmıştır.

Kırım yarımadası, ilhaktaın sonra, idari olarak önce Novorossisk Guberniyasına (eyaletine) bağlanmıştı. Bu eyalet Besarabya, Kerson, Yekaterinoslav, Stavrapol ve Don vilayetlerini içine alıyordu. 1802 yılında ise Kırım, Novorossiysk Guberniyası teşkilat yapısından çıkarılarak, Tavriçesk vilayeti adı altında bağımsız bir idari bölge haline getirildi. Bu sırada Kırım bölgesi Akmescit (Simferopol), Yalta, Kefe (Teodosya), Or ve Gözleve (Evpatoria) olmak üzere 5 idari bölgeye ayrılmıştı³. Böylece, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında hanlık statüsüne sahip olan Kırım, XIX. yüzyılın başında, arlık imparatorluğunun sıradan bir vilayeti haline getirilmiş oluyordu.

Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiği sırada (1783) bu yarımadaadaki Türk-Tatar nüfusu konusunda 200 binden 1,5 milyona kadar çıkan rakamlar verilmektedir. Kırım bölgesi (Tavriçesk bölgesi) valilerinden Kahovski, Rusya'nın ilhakından önce (1770'lerde) Kırım'ın nüfusunun 500 bin olduğunu belirtirken, Alman bilim adamı Tuman 400 bin olduğunu yazmaktadır. Kırım'ın nüfusu konusunda çalışma yapan Usov, 1770'lerde Kırım'ın nüfusunun yaklaşık 230 bin olduğunu yazmakta ve etnik dağılımı şu şekilde göstermektedir⁴:

Etnik köken	Bin	%
Tatar	182	79,2
Grek ve Ermeni	40	17,4
Karaim ⁵	3	1,3
Kırımçak	1	0,4
Çingene	3	1,3
Diğer gruplar	1	0,4
Toplam	230	100

³ Mirza Bala, "Kırım", *İslam Ansiklopedisi*, 6. cilt, MEB yayınları, İstanbul 1967, s. 756.

⁴ S.A. Usov, "Naselenie Krıma za 150 let v svyazi s ekonomikoy kraya", *Kırım*, No: 1 (5), Vıpusk 1, Moskva 1928, s. 64,67, 74.

⁵ Karaimler: Musevi inancına mensup olup, Hazar Türklerindendir.

Ancak, Kırım'ın Ruslara geçmesinden sonra buradan yapılan göçlerin rakamlarına bakıldığında ve o dönemde yaşayan Fransız elçisi Baron de Tott'un verileri Usov'un istatistiğini şüpheye düşürmektedir. Baron de Tott, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kırım Hanlığının nüfusunun yaklaşık 5 milyon olduğunu, bunun 1,5 milyonunun Kırım yarımadasında yaşadığını belirtmektedir. Mirza Bala ise, 1784-1800 arasında Kırım'dan göç edenlerin sayısının yarım milyonu bulduğunu, bunlardan sadece 300 bininin Osmanlı imparatorluğuna ulaştığını, 200 bin kişinin hastalıklar ve Karadeniz de fırtınaya yakalanmaları sebebiyle yollarda öldüğüne işaret etmektedir⁶. Guboglo ve Çervonnaya tarafından hazırlanan *Kırım Tatarları Milli Hareketi* adlı çalışmada Kırım'ın ilhakından sonra 300 bin, daha sonra da 200 bin olmak üzere yarım milyon Tatarın Osmanlı İmparatorluğuna sığındıklarının altı çizilmektedir⁷. Mestecip Ülküsal, Türk-Tatar nüfusu konusunda, Hanlık devrinde 5 milyon Türk-Tatar ve Nogayların da 1,5 milyonu Kırım Yarımadası içinde yaşadığını yazmaktadır⁸. Tüm bu veriler ve göçlerden sonra da bölgenin çoğunluk nüfusunu yine Tatarların oluşturduğu göz önüne alınırsa, Tatarların nüfusu hakkında bazı araştırmacılar tarafından verilen 1,5 milyon rakamının daha gerçekçi olduğu söylenebilir.

Kırım yarımadasındaki Tatar nüfusu, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren azalmaya başlamıştır. Rus iktidarının baskısı karşısında Kırım Tatarlarının bir çoğu çareyi göç etmekte bulmuştur. Göçler 1812 yılından sonra yoğunlaşmış⁹ ve tüm XIX. yüzyıl boyunca devam etmiştir¹⁰. Zor ekonomik koşullar dolayısıyla vergilerini ödeyemeyen halk, çareyi bölgeden göç etmekte bulmuştur. Özellikle savaşlardan sonra büyük göç dalgaları görülmektedir. Savaş sonrası, Tatarlar ihtiyaçlarını karşılayamamışlar, kötü duruma düşmüşlerdir. Pomeşik¹¹, Mirza, Grek ve Karaim gibi toprak ağalarının vergi başta olmak üzere ağır isteklerini çiftçiler karşılayamamışlardır. Çünkü pomeşiklerin savaş zamanı meydana gelen zararlarının devlet tarafından karşılanmasına rağmen, çiftçi Tatarların ekonomik olarak kayıpları karşılanmamıştır. Savaştan sonra vergilerin nakdi olarak alınması ise, Tatar çiftçilerin durumlarını daha da güçleştirmiştir. Bu şartlar içinde vergi mükellefiyetini yerine getiremeyenler, çareyi göç etmekte bulmuşlardır. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra 200 bin Tatar Kırım'ı bırakıp gitmiştir¹². Yine, 1853-1856

⁶ Mirza Bala, *a.g.m.*, s. 756, 757.

⁷ M.N. Guboglo, S.M. Çervonnaya, *Krımskotatarskoe Natsionalnoe Dvijenie*, Tom 1, Moskva 1992, s. 70.

⁸ Müstecip Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, İstanbul 1980, s. 127, 134.

⁹ Jülide Akyüz, "XIX. yüzyılda Rusya'dan Yapılan Göçler ve Kars-Sarıkamış çevresinde Yaşanan Muhacir Hareketleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 154, Şubat 2005, s. 182.

¹⁰ V. E. Vozgrin, *İstoriçeskie sudbi Krımskih Tatar*, Moskva 1992, s. 309.

¹¹ Pomeşik, XVIII-XIX. yüzyıl Çarlık Rusyasında belli bir miktar araziye ve çiftçiye sahip ayrıcalıklı sınıftan olan kimse.

¹² Ahmet Örenbaşı, *Çarlık Hâkimiyetinde Kırım Faciası yahud Tatar Hicretleri*, Akmesicid 1925, s. 68.

Kırım Savaşından sonra da, step bölgesindeki Tatarlar, Osmanlı imparatorluğuna göç etmeye başlamışlardır¹³. Göçlerin çok fazla olması bölgenin ekonomik yapısına da doğrudan olumsuz etki yapmıştır. Vali Graf Stroganof, 3 Ekim 1860 tarihli 983 numaralı raporunda Yalı Boyu'ndaki Tatarların yurtlarında kalması gerektiğini, aksi takdirde, Yalı Boyu bağ, bahçe ve tütün işlerini yapacak ve Tatarların yerini dolduracak işçilerin bulunmasının çok güç ve hatta imkânsız olacağını altını çizmiştir¹⁴. Buna rağmen, özellikle 1860, 1861, 1862 yıllarında yoğun göçler olmuştur. Önceleri Çarlık Hükümeti göçler için özel bir tedbir almamış, hatta olumlu karşılamıştır. Ancak, göç edenlerin sayısının çok artması sonucunda dvoryanlar¹⁵ ve hükümet bölgenin işçi ihtiyacının azaldığını görmüşler ve göçleri engellemek için tedbirler almışlardır. Kayıtları yapılabilenlere bakıldığında üç yıl içinde 141 bin Tatar göç etmişti. Tatarlar tarafından toplam 687 köy terk edilmiş, bunların 315'i tamamen boşaltılmıştı. Bu göçlerden Perkop bölgesi önemli derecede etkilenen yerlerdendi. Bu bölgede 320 köyün 278'i boşalmıştı¹⁶. Aynı yıllar içinde Çerkesler ve Türk-Nogayların da Osmanlı İmparatorluğuna göç için Kefe iskelesine gelmişlerdi. Onların sayısının ise, 800 bin olduğu tespit edilmiştir. Yüksek sayı sebebiyle göçler kolay olmamış, göç edecekler 6-7 ay Kırım yalı boylarında gemi beklemişlerdir. Büyük bölümü açlık, hastalık ve soğuk yüzünden hayatlarını kaybetmişlerdir. 1865 yılında, bölgenin nüfusu 194 bine kadar düşmüştür¹⁷. Felaket halini alan ve Rus idaresini de tedirgin eden göçleri biraz önlemek ve yavaşlatmak üzere 1875 yılında İçişleri Bakanlığında görevli müdürlerden Kosakovski göçlerin sebepleri konusunda mahallinde inceleme yapmak ve rapor vermekle Kırım'a gönderilmiştir. Kosakovski, raporunda: "*Tatarlar dinlerine ve milli geleneklerine çok bağlı bir millet olduğunu; fakat hükümetin bunlara önem vermediğini ve bu sebepten Tatarların hükümete karşı ilgi ve güven duymadıklarını, Türkiye'ye karşı büyük sevgi beslediklerini, hükümet Tatar'lara da toprak vermedikçe, mahkemelerdeki davaları kabul edilmedikçe, toprak sahipleri ile hak ve adaletçe sözleşme yapılmadıkça, yaşadıkları yerlerden çıkarılmamaları sağlanmadıkça Tatar'ların göçlerini durdurmanın mümkün olmayacağını*" bildirmiştir. Bu rapor doğrultusunda yapılan incelemeler sonucunda Çarlık Hükümeti, Kırım Tatarlarının durumunun düzeltilmesi konusunda tedbirler almak için çalışmalara başlamıştır. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı tüm teşebbüsleri geri bırakmıştır¹⁸. Savaş sonrasında Kırım Tatarlarına yönelik Çarlık Hükümetinin baskı politikasının devam ettiği anlaşılmaktadır. 1899 yılında

¹³ P.A. Nikolskiy, *Ot Krimskogo hanstva do naših dnei*, Simferopol 1929, s. 25.

¹⁴ Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, İstanbul 1980, s.138, 139.

¹⁵ Dvoryan (дворян): Yüksek idare sınıfından olan. Devlet kurumlarında veya orduda yüksek mevkilerde görev yapan ve önemli miktarda toprak sahibi, devlette ayrıcalıklı sınıftan olan. Soylu. *Slovar istoričeskikh terminov*, S. Peterburg 1998, s. 59, 60.

¹⁶ P.A. Nikolskiy, a.g.e., s. 26.

¹⁷ S.A. Usov, "Naselenie Krıma za 150 let v svyazi s ekonomikoy kraya", *Kırım*, No: 1 (5), Vıpusk 1, Moskva 1928, s. 70., Müstecip Ülküsal, a.g.e., s. 138, 139.

¹⁸ Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, İstanbul 1980, s. 139, 140.

yayınlanan Rusya Hakkında Ansiklopedik Sözlük'te 1880 yılında Kırım'daki Tatarların nüfusu 102 bin olarak verilmektedir¹⁹. 1890, 1891 ve 1893 yıllarında toprak sahibi olan ve olmayan dahil 18-20 bin Tatar daha bölgeden göç etmiştir. Kırım'dan göçenlerin bazıları vardıkları yerlerde tutunamayıp Kırım'a geri dönmüşlerdir. Ancak bırakıp gittikleri topraklara ve evlere Rus ve yabancı göçmenler yerleşmiş olduğundan, geri dönen Tatarlar çiftlik sahiplerinin ortakçuları veya ırgatları olarak çalışmak zorunda kalmışlardır²⁰.

Tatarların Kırım'ı terk etmeleri sadece göçlerle olamamıştır. Çarlık Hükümetinin uygulamalarına karşı gelen aristokratlar (mirzalar) ve din adamları sürgünle cezalandırılarak, Rusya'nın başka bölgelerine sürülmüşlerdir. Sürgünden kaçıp geri dönenler geldikleri yere gönderilmişlerdir. Geri gelmeleri engellemek için Kırım'ın kuzey sınırı boyunca özel karakollar ve hat oluşturulmuştur. Yollar ise, yerel yöneticiler ve askeri birlikler tarafından kontrol altına alınmıştır²¹. Böylece, Çarlık iktidarının uygulamalarını kabullenmeyen, toplumun önde gelen kişileri tasfiye edilmişlerdir.

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Kırım'daki Türk-Tatar nüfusu, %35 e kadar düşmüştür²². Büyük zorluklar içinde, Kırım Tatarlarının ülkelerini terk etmek zorunda kalmaları, Rus idari yapısına karşı bir nevi isyanlardır²³.

Kırım'dan Tatarların göç etmelerinde, bölgenin toprak sistemi üzerinde Rus iktidarının reformlar yaparak, ekonomik koşulları yeniden düzenlemek istemesinin önemli rolü olmuştur. İdarî değişiklikten kaynaklanan sıkıntılar ve toprak sistemindeki uygulamalardan doğan problemler dolayısıyla bu bölgeden binlerce halk Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına göç etmeye başlamıştır. Göç edenlerin yerlerine ve Kırım'ın diğer boş arazilerine Rus göçmenler yerleştirilmiştir. İlk yerleştirilenler askerler olmuştur. Askerlere arazi verilmiş ve Rusya içlerinden göç ettirilen evli olmayan kadınlarla evlilikler kurmaları sağlanmıştır²⁴. Askerlerden sonra sivillerin de bölgeye göç ettirilmesi politikası izlenmiştir. Rus köylülerine, Bulgarlara, Almanlara, Greklere ve diğer yabancılara çeşitli ayrıcalıklar tanınarak, Kırım'a göç etmeleri teşvik edilmiştir. Kırım'a yerleştirilenler arasında, Rusya'da kanun kaçağı çiftçiler ve askerler de olmuştur. Ancak, bölgenin Ruslaştırılması açısından, bunları hükümet görmezlikten gelmiştir. Kırım'a göçlerin teşvik edilmesinden amaç, bu bölgede Rusya'nın hâkimiyetini kurmak ve bölgeyi tarım ve sanayi yönünden güçlendirmektir²⁵. Yeni yerleşen Almanlara aile başına 200 dönümden fazla arazi verilerek, bu aileler 10 yıl her türlü vergiden muaf tutulmuş-

¹⁹ *Nastolny Entsiklopedičeskiy Slovar 1899 goda*, Moskva 1899 (Novouralsk 1998), s. 405.

²⁰ Müstecib ülkusal, a.g.e., s.140.

²¹ V. E. Vozgrın, a.g.e., s. 305, 306.

²² Kemal Çapraz, "Stratejik Açıdan Kırım", *Yeni Türkiye*, Sayı 16, s. 1529.

²³ Selim Ortay, *Kırım İstiklal Davası*, Köstence 1939, s. 22.

²⁴ P.A. Nikolskiy, a.g.e., s. 20.; F. Laşkov, *İstoričeskiy oçerk krımsko-tatarskogo zemlevladienia*, Simferepol 1897, s. 129.

²⁵ S.A. Usov, a.g.m., s. 69.; F. Laşkov, a.g.e., s. 128.

lardır. XIX. yüzyılın başında aile başına arazi, 100 dönümlere kadar düşürülmüştür. Bunun yanında maddi destek de sağlanmış ve ücretsiz olarak tohum temin edilmiştir. Tarım ihtiyaçlarını karşılamaları için özel ürün bahçeleri kurulmuştur²⁶. Yine, Kırım'da halkın geçmişten beri uğraştığı bağcılığın, bahçeciliğin ve ipekciliğin gelişmesi için bölge valisi Potemkin, bu alanlarda yabancı uzmanları Kırım'a davet etmiştir²⁷. Kırım'da farklı kültürlerle ait ürünlerin yetiştirilmesi için özel çalışmalar yapılmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren buradaki ziraatçiler ve meyve üzerine uzmanlar çeşitli fidanlar yetiştirerek bunları halka dağıtmıştır. Ayrıca, yetiştirilen fidanlar ve yeni eğitilen uzmanlar Çarlığın farklı bölgelerine de gönderilmişlerdir²⁸.

Kırım'a sonradan sınır dışından göç ettirilen yabancıların bölgenin tarımının canlanmasına tesirleri olmuştur. Yabancıların başarılı olmalarında rol oynayan başlıca iki sebepten birisi, arazilerin devlet tarafından kendilerine mülk olarak verilmesi; diğeri de, kendilerinin istediği gibi idare olunmaları ve memurların her türlü keyfi davranışlarından muaf kalacakları ayrıcalıklarına sahip olmalarıdır²⁹.

Kırım'a, Rusların ve diğer yabancıların gelip yerleşmesiyle beraber, yerli halk ile yeni gelenler arasında uzun yıllar sürecek ciddi anlaşmazlıklar çıkmıştır. Çarlık Rusyası ve Kırım Hanlığında uygulanan toprak sisteminin yapısında büyük benzerlikler olmasına rağmen, sistemin işleyişinden kaynaklanan farklılıklar dolayısıyla birbirinden ayrılmaktaydılar. Çarlık Rusyası ve Kırım hanlığında toprak sisteminin başlıca gruplarına bakıldığında Rusya'da dvoryanlar ile Kırım'da mirzaların devlet içindeki konumları benzerdir. Her iki sınıf da, devletin memur-toprak sahibi aristokratlarından olup, hükümdarının gücünü artıran, merkezî iktidarı güçlendirmeye çalışan gruptur. Rusya'da pomeşikler, Kırım'da beyler, her ikisi de toprak sahibi olup devlet içinde ayrıcalıklı gruplardandır. Hem Kırım hem de Rusya'daki aristokratların topraklarında çiftçiler çalışmaktadır. Sistemlerdeki benzerliğe rağmen, Kırım'ın Rus hâkimiyetine girmesi ile beraber çıkan ilk problemlerden birisi toprak mülkiyeti konusundaki anlaşmazlıklardan çıkmıştır.

Toprak konusunda uzlaşmazlıkların çıkmasında rol oynayan önemli bir sebep, Rusya'nın güney bölgesi valisi Griogriy Aleksandroviç Potemkin veya Çariçe tarafından mülk olarak dağıtılan arazinin ölçüleri konusunda belli bir sınırın koyulmamasıdır. Bu nedenle de pomeşik, aldığı arazilerde, kendisine göre sınır çizmiştir. Bazen bu sınırlamalar sahipleri tarafından doğru yapılmadığından, Pomeşik'in arazisi başkalarının arazisini ya tam, ya da kısmen içine almaktaydı. Bunun yanında, Pomeşikler köylülere ait arazileri, çayırları,

²⁶ V. E. Vozgrin, *a.g.e.*, Moskva 1992, s. 300.

²⁷ Ahmet Örenbaşı, *a.g.e.*, s. 41, İ.V. Zeleneva, *Geopolitika i Geostrategiya Rossii*, Sank-Peterburg 2005, s. 156.

²⁸ G.V. Haçapuridze, *K istorii Gruzii Pervoy Polovini XIX veka*, Tbilisi 1950, s. 471, 473.

²⁹ P.A. Nikolskiy, *a.g.e.*, s. 21.

sahipsiz olarak görüp kendi mülkiyetine geçirmişlerdir. Çayıruları mülkiyetine alan Pomeşik buraları geri vermek istememiştir³⁰. Hükümet, tartışmalı araziler üzerine bina, değirmen v.b. yapılar yerleştiren pomeşiklerden arazilerini almamış, Tatarlara geri vermemiştir³¹. Kırım Hanlığı devrindeki toprak sistemi uygulaması yazılı belgelerden ziyade geleneklere dayandığından, hem de mevcut yazılı belgelerin çoğu geçmiş kargaşa yıllarında ortadan kaybolduğundan, köylüler mülkiyetlerini nadiren ispat edebiliyorlardı. Yine bu sırada devlet tarafından arazileri başkalarına dağıtılan mirzalardan, unvanlarını ispatlamak için belge (Berat) istemiş, ancak böyle bir belge hanlık tarafından verilmediğinden, mirzalar zor duruma düşmüşlerdir³².

Arazi dağılımında haksızlık ve vergilendirme konusunda Kırım Tatarları, hükümete şikâyetle bulunmuşlardır. Şikâyetler üzerine Çarlık tarafından 1802 yılında özel bir komisyon kurulmuş ve başına Senatör İvan Vladimiroviç Lapuhin atanmıştır. Aynı yıl heyet Simferopol'e (Akmescit'e) gelmiş ve çalışmalara başlamıştır. Birkaç aylık çalışmadan sonra komisyon başkanı Senatör Lapuhin, Çar'a yazdığı mektupta Kırım'da durumun o kadar karışık olduğunu, kendisinin bizzat Petersburg'a gelerek durumu izah etmek istediğini belirtmiştir. 1803 Mart'ında Petersburg'a gelen Lapuhin Çar ile görüşmüş ve meselenin çözülmesi için de önerilerini sunmuştur. Bir yıldan fazla Petersburg'da kalan başkan, 1804'de Kırım'a dönmüş, aynı yıl da görevinden ayrılmıştır³³. Lapuhin'in görevden ayrılmasından sonra komisyon çalışmaya devam etmiş; ancak davaların, anlaşmazlıkların çözülmesi yönünde ciddi bir başarı sağlayamamıştır. 1809 yılında komisyon dağıtılmış, 1816 yılında alt kurumları ile yeniden kurulmuştur. Meselelere yine kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. Çünkü Kırım'da görevli birçok memur ve arazi sahibi mevcut meselelerin bizzat içinde bulunmaktaydılar. Bu durum da problemlerin çözümünü uzatmış, güçleştirmiştir³⁴. Davaların çok uzun sürmesi sebebiyle (10 yıldan 40 yıla kadar), birçok Tatar bıyıp davasını bırakarak göç etmiştir. Nitekim 1891 yılında, Tavrida (Kırım) genel valisi, geçmiş yıllara ait yaptırdığı incelemeler sonunda, Türk-Tatarlara ait toprakların üçte ikisinin hileli yollarla, sahte belgelerden yararlanılarak çeşitli zamanlarda Rus hazinesine devredilmiş ve Rusların mülkiyetine geçirilmiş olduğunu tespit etmiştir³⁵.

Problemler sadece toprak mülkiyeti konusunda değil, toprak üzerinde hak sahibi olan ve çalışan (işçiler-kiracılar) arasındaki haklar konusunda da çıkmıştır. Kırım'daki bey ve mirza topraklarının Rus dvoryan ve pomeşiklere geçmesinin üzerine o topraklarda çalışan çiftçiler ile yeni sahipleri arasında

³⁰ Ahmet Örenbaşı, *a.g.e.*, s. 51, 53.

³¹ V. E. Vozgrin, *a.g.e.*, s. 300.

³² *İslam v Rossiyskoy imperii*, s. 68.; Hakan Kırımlı, *Kırım'da Rus Kolonizasyonu*, <http://www.vatankirim.net/tarih/tarih.asp?vazi=kolonizasyon>

³³ *Zapiski Senatora İ.V. Laphina*, London 1859 (Moskva 1990), s. 148,149, 162.

³⁴ V. E. Vozgrin, *a.g.e.*, 300, 301.

³⁵ Müstecib ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, İstanbul 1980, s. 128,129.

anlaşmazlıklar doğmuştur. İmparatorluk Rusyasında pomeşiklerin arazilerinde çalışan çiftçiler, birçok haklardan mahrum, *Krepostnoe Pravo* adı verilen toprak serfliliğine tabiydiler. 1765 yılında II. Katerina yayınladığı emirnameyle (Ukaz) Pomeşiklere, gerekli gördüğü hallerde kendi topraklarında çalışanları soruşturmasız ve yargısız Sibirya'ya sürgün hakkı tanıdı. 1767 yılında yayınlanan emirnamede de çiftçilerin, emrinde çalıştıkları Pomeşikler aleyhine imparatora şikâyeti yasaklandı³⁶. Toprakta çalışan hiçbir çiftçi sahibinin izni olmadan toprağını terk edemiyor, başka yere gidemiyordu³⁷. Bazı pomeşikler, mevcut statülerine dayanarak kendi aralarında çiftçileri alıp-satmaya, kumarda mal olarak kullanmaya başladılar. Devletin üst düzey yetkilisi ve toprak sahibi dvoryanlar da, pomeşikler gibi emrindeki toprak işçilerini gazetelerde ilân yoluyla satışa çıkarmaktaydılar. XIX. yüzyıl başında toprak işçilerinin satılması yasaklandı. Bunun üzerine, dvoryanlar daha farklı bir yola başvurarak, emirlerindeki işçileri kiralık vermeye başlamışlardır. 1803 yılında yayınlanan emirnameyle toprağa bağlı çiftçilerin, özgürlüklerini ve çalıştıkları toprağı ücret karşılığı pomeşikten alma hakkını elde etmişleridir. Ancak bu emirname, uygulamada pek görülmemiştir³⁸. Çiftçileri toprak kölesi hâline getiren bu toprak sistemi, imparatorluk sınırlarının her yerinde olduğu gibi, 1809 yılında kabul edilen kanunla Kırım'da da uygulanmaya konuldu. 1827 yılında kabul edilen kanunla, toprak çalışanlarının büyük kısmını oluşturan Tatarlardan alınacak verginin miktarını belirleme ve gerekli durumlarda çiftçiyi kovma hakkı pomeşiklerin kendisine bırakıldı³⁹. Kırım Hanlığı zamanında ise, çiftçiler gelirinin 1/10'unu vergi olarak vermekte çayır, otlakları, meraları, dağları serbestçe kullanabilmekteydi. Mirza topraklarında yaşayanlar yılda en fazla 8 gün, mirza için çalışmaktaydılar. Toprak sahipleri ile toprak üzerinde çalışan çiftçiler arasındaki ilişkide kölelik düzenine varan bir hukuk anlayışı yoktu. Ancak, Rus idaresinin yerleşmesiyle pomeşiklerin lehine olan tüm imparatorlukta geçerli toprak sistemi hukuk kurallarının yavaş yavaş uygulanmasına başlandı. Örneğin pomeşikler, kendi arazilerinde bulunan çiftçileri tüm imparatorlukta sisteme uygun olarak, mirzalar zamanında olduğu gibi yılda 8 gün yerine, haftada 3-5 gün arasında değişen sürelerle kendileri için çalıştırmak istediler. Bu itibarla, Pomeşiklerle Kırım Tatar çiftçileri arasında hak ve yetki sınırları konusunda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Böylece, toprak mülkiyetinden doğan anlaşmazlıklara bir de pomeşik-çiftçi ilişkisinden kaynaklanan problemler eklenmiştir. Her iki taraf da haklı olduğunu

³⁶ *Nastolnyy Entsiklopedičeskiy Slovar O Rossii 1899 goda*, Moskva 1899 (Novouralsk 1998) s. 218

³⁷ V. E. Vozgrin, a.g.e., s. 300.

³⁸ *İstoria Rossii*, A.S. Orlov, V.A. Georgiev, N.G. Gerogjeva, T.A. Sivohina, Moskva 2000, s. 203.

³⁹ V. E. Vozgrin, a.g.e., s. 300, 302.

ispatlamak için mahkemelere başvurmuşlardır. Ancak mahkemeler onlarca yıl sürmüş ve sonuçta çiftçiler lehine pek az dava sonuçlanmıştır⁴⁰.

XIX. yüzyıl boyunca, Çarlık Hükümetinin Kırım politikası, sadece demografik ve ekonomik nitelikler içermemiştir; aynı zamanda idarî-kültürel özellikler de taşımıştır. Çünkü Kırım bölgesindeki Müslüman Tatar kültürü, Ortodoks-Slav kültüründen kesin çizgilerle ayrılan noktalara sahipti. Kırım'da toplumun şekillenmesinde ve idaresinde geleneklerin ve İslâmî anlayışın büyük tesiri vardı. Tatar toplumunu bir arada tutan, onların güçlü dinî duyguları ve gelenekleriydi. Köylüler, Mirzalar, tüm Kırım Tatarları dinî duyguları güçlü, İslam kurallarına bağlı bir toplumu oluşturuyorlardı⁴¹. Kırım Tatarlarının hayatında dinin rolünün büyük olduğu, 1821-1822 yıllarda Rusya'nın güney bölgelerini özel olarak gezen Henderson'un eserinde de görülmektedir⁴². Bu itibarla Çarlık Hükümeti, diğer Müslüman bölgelerden farklı olarak Kırım'daki dinî faaliyetleri kontrol altına almak için özel uygulamalar yapmıştır. 22 Eylül 1788 yılında yayınlanan *emirname*, imparatorlukta Müslümanların yaşadığı tüm bölgelere hitaben çıkmasına rağmen, Tavriçesk (Kırım) bölgesinin özel durumu nedeniyle, bu emir dışında olduğu belirtilmiştir. *Emirnameye* göre, Orenburg bölgesinde Müslüman din adamlarının teklifi ile Rusya'daki tüm Müslümanlar için bir müftü seçilmesine izin verilmesine rağmen, söz konusu müftüye Kırım Tatarları üzerine hükmetme yetkisi verilmemiştir. Kırım için, bölge valisinin teklifi ile Çarlık Hükümeti tarafından onaylanan Kırım Tatarları arasından ayrı bir müftü seçilmiştir⁴³. Kırım'da müftünün, Müslüman din adamları tarafından seçilmemesi ve bölge valisi (gubernator) tarafından seçilmesi, Çarlık Hükümetinin henüz Kırımlı din adamlarına güvenemediğini göstermektedir. Bunun önemli bir sebebi, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik hâlen halkta ve din adamlarında ilgi ve yakınlık devam etmesidir. Bu nedenle, Çarlık Hükümeti, halkın yönlendirilmesinde büyük rol oynayan müftü'nün seçimine dikkat ederek, Rusya'ya bağlı kalacak güvenilir kişileri atamaya çalışmıştır⁴⁴.

Din adamı (mollaların, imamların, müezzinlerin) olacakların da politik güvenilirlikleri, devletin polisleri ve jandarmaları tarafından kontrol edilmekteydi. Hatta polis veya jandarmanın olumlu raporuna rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan bir kişi, din adamı olamamaktaydı. Başka ülkelerde eğitim almış Tatarın, din adamı olması da yine çok zordu⁴⁵. XIX. yüzyılın başında müftü'nün ölümü dolayısıyla, kazaskerin onun yerine atanması

⁴⁰ Ahmet Örenbaşı, *a.g.e.*, s. 47, 54, 55.; Istorîa Rossii, A.S. Orlov, V.A. Georgiev, N.G. Gerogîeva, T.A. Sivohina, Moskva 2000, s. 189.

⁴¹ V. E. Vozgrin, *a.g.e.*, s. 308.

⁴² E. Henderson, *Biblical Researches and Travels in Russia includin a Tour in thaCrimea and the Passage of the Caucasus*, London 1826, s. 293-305.

⁴³ *İslam v Rossiyskoy imperii. Zakanodatelnie akti*. Sostavitel i avtor vvodnoy stati, kommentariiev i prolojenii D. Yu. Arapov, Moskva 2001, s. 50,51.

⁴⁴ V. E. Vozgrin, *a.g.e.*, s. 306.

⁴⁵ V. E. Vozgrin, *a.g.e.*, s. 306.

gerekiyordu. Ancak, kazaskerin Osmanlı İmparatorluğu'na yakınlık duyduğu, sadakat içinde olduğu yönünde Rus bölge idarecilerinde kanaat oluşması dolayısıyla, atanması engellenmiştir. Hatta Kırım'ın önde gelen din adamlarının kazaskeri istemesine rağmen bu atama olmamıştır. Çarlık Hükümeti tarafından güvenilir görülen Murtaza Çelebi atanmıştır⁴⁶. 1850'li yıllara doğru, müftü ve kazasker seçimleri her şehirden gelecek temsilci din adamlarının oyuna göre belirlenmeye başlamıştır. Ancak müftü ve kazaskerin atanmasının en son onay işlemi İçişleri Bakanının takdimi ile Çarlık Hükümetine (Bakanlar Kuruluna) bırakılmıştır.

Şehirlerdeki kadıların seçimi ise bölgenin önde gelen idarecilerine ve dolaylı olarak halka verilmiştir. Kadıların görevinden ayrılması hâlinde, müftü ve kazasker bu makama uygun birkaç kişiyi bölge valisine teklif etmektedir. Bölge valisi de, bu adaylardan en az ikisini seçmek üzere ilgili şehrin aristokratlarını (mirzaları, beyleri-dvoryanlarını, pomeşikleri) ve her köyden bir veya iki temsilciyi seçim için toplamaktadır. Bölge valisi seçim sonunda en fazla oy alan iki adaydan birisinin atanması için, bu iki ismi Yabancılardan Sorumlu Din İşleri Genel İdaresine sunmakta ve atama gerçekleşmektedir⁴⁷.

Kırım halkının dinî duygularının taze kalmasına ve güçlenmesine tesir eden hususlardan birisi de hacca gidip gelenlerin halka tesiriydi. Rusya'da Müslümanlık konusunda uzmanlar, Kırım'dan hacca giden Müslümanların dönüşte daha güçlü bir Müslümanlık ruhu ile döndüklerini, bu nedenle de yerli halkın inancının güçlenmesine etki ettiklerinin altını çizmişlerdir. Bu durumu göz önüne alan Çarlık Hükümeti, hacca gideceklerin pasaport alım işlerini güçleştirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dini kurumlarla irtibat kurmalarını engellemeye çalışmıştır. Pasaportun sadece Novorossiysk bölge valisi (gubernatoru) veya Tavriçesk valisinin izni ile alınması şartı getirilmiştir. Tavriçesk Genel Valisi, maiyetindeki memurlara gönderdiği 14 Kasım 1829 tarihli gizli emrinde, hacca gitmek isteyen Tatarlara pasaport verilmesinin zorlaştırılmasını istemekteydi. Bu talimat yüzünden, hacca gitmede ciddi bir bürokratik zorluk doğmuştur. Hacc görevinden dönen tüm hacılar ise, gizlice takibata alınmışlardır. Hacıların birçoğu, Çarın özel isme yazdığı emirlerle, Rusya'nın Kaluga ve Yaraslovl bölgesine sürülmüşlerdir⁴⁸.

Çarlık Hükümeti, Kırım'da yapılan idarî ve ekonomik reformlardan doğan problemleri azaltmak için güvenilir görülen Müslüman din adamlarının yeni idarî yapılanmada görev almalarını sağlamıştır⁴⁹. Bazı din adamlarının tamamen Rus iktidarı emirleri doğrultusunda davrandığı bilinmektedir. 1833 yılında müftü seçilen Seyit Celil Efendi, İçişleri Bakanı ve bölge valisinin imzası ile Tatar din görevlilerindeki ve ailelerdeki eski el yazması belgeleri top-

⁴⁶ Lev Nikolaeviç Gumilev, *Rossia Morey*, Moskva 1997, s. 333,334.

⁴⁷ *İslam v Rossiyskoy imperii*, s. 76, 131, 132.

⁴⁸ V. E. Vozgrin, *a.g.e.*, s. 306, 307.; Müstecib ülküsal, *a.g.e.*, s. 131.

⁴⁹ *İslam v Rossiyskoy imperii*, s. 65, 66.

lamıştır. Bu el yazmalarının büyük kısmı İçişleri Bakanı'nun emri ile yakılmıştır. Çarlık idaresi kendine yakın olan din adamlarına, yerel idare sisteminde yer vermeye başlamıştır. Bu sayede yerel halk ile iletişimin kolaylaşması, yeni idari yapının halk tarafından benimsenmesi hedeflenmiştir. Hatta din adamlarının ve halkın tepkisini çekmemek için, bazı suçlarda müftünün kararı aynen kabul edilmiştir. Ancak, Rus hâkimiyetinin bölgede zamanla gücünü artırmasıyla orantılı olarak, yerel örf ve adetlere göre şekillenmiş hukuk kuralları, yerini Rus imparatorluğunun kanunlarına bırakmıştır. 1834 yılında çar tarafından yayınlanan Kırım ile ilgili *emirname*'de, dini konular dışında, diğer tüm hukuk alanlarında imparatorluk kanunlarının uygulanacağı belirtilmiştir⁵⁰.

Kırım'ın ilhak edildiği ilk zamandan itibaren, gerek dinî-örfi ve kültürel ayrılıklar, gerekse idarî ve ekonomik alandaki reformlardan doğan problemler dolayısıyla Çarlık Hükümeti, Kırım Tatar halkının her an isyana kalkışabileceği durumunu göz ardı etmemiştir. Çünkü XVIII. yüzyılın ikinci yarısında -hemen hemen Tatarlarla aynı dönemde- hâkimiyet altına alınan Leh halkı Çarlık iktidarına karşı çeşitli zamanlarda isyanlar etmiştir. Yine 1801 yılında gönüllü olarak Rus hâkimiyetine girdiği ilân edilen Gürcü bölgelerinde (Kartli-Kaheti, İmeret, Megerel), Çarlığın kurduğu yönetime karşı isyanlar çıkmıştır. Çarlığın yeni idarî ve kültürel yapı kurmak istediği bu bölgelerdeki isyanların, Kırım bölgesinde de çıkması kaçınılmazdı. Hatta Rus kültür dünyasına daha yakın olan Lehistan (Slav) ve Gürcü Krallıkları (Ortodoks) halkı ile karşılaştırıldığında Kırım Tatarları, Ruslardan kesin çizgilerle ayrılan kültür dünyasına aittirdi. Bu itibarla, Çarlık iktidarında Kırım Tatarlarına karşı, imparatorluğa bağlılıkları konusunda şüpheli bir bakış açısı oluşmuştur. Rus akademisyen Pallas, Kırım'ın ilhakından sonra Rusya'ya bağlılık konusunda Tatar halkına Kuran üstüne yaptırılan yeminin yetersiz olduğunu, başka tedbirlerin de alınması gerektiğinin altını çizmiştir. Bağlılık hususunda yeni bir yemin ettirilmesi, bunun ihlâli hâlinde de ailelerin parçalanmasına kadar varan sürgün cezalarının uygulanması şeklinde bir karar alınmasında ısrar etmiştir⁵¹. Yine, Kırım Savaşının başında (1854) Rus devlet adamları kendi fikirlerine ve Kafkasya tecrübesine dayanarak, Kırım Tatarlarının da uygun fırsatı bulduğunda Rusya'ya karşı harekete geçeceği kanaatini taşıyorlardı. Bu itibarla 1854 sonbaharında çıkan Çarlık emri ile deniz kıyısındaki bütün Tatarların Rusya içlerine göç ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Fransız-İngiliz kuvvetleri tarafından Kırım'a zamanında ulaşılması dolayısıyla bu karar uygulanamamıştır⁵².

⁵⁰ *İslam v Rosiyskoy imperii*, s. 97, 110.

⁵¹ V. E. Vozgrin, *a.g.e.*, s. 309, 310.

⁵² Ahmet Örenbaşı, *a.g.e.*, s. 77.

Sonuç

Kırım'ın Rusya'ya bağlandığını ilân eden 8 Nisan 1783 tarihli Manifesto'da Çarlık, Kırım Tatarlarının can ve mal güvenliklerinin sağlanması, inanç hürriyeti konusunda ve Rusya'da yaşayan diğer milletlerle aynı haklara sahip olacaklarına dair teminat veriyordu. 22 Şubat 1784 tarihinde de Kırım soylularına (mirazalara), Rusya'daki soyluların (dvoryanların) haklarının aynı-sını tanıyordu⁵³. Ancak, Rusya'nın Kırım politikası, Çarlık Hükümetinin ilan ettiğinden daha farklı şekillerde gelişmiştir. Ekonomik ve kültürel alandaki yeni reformları benimsemeyen Kırım halkı çareyi göç etmekte bulmuştur. Bu bağlamda, Çarlık Rusyasının Kırım'a yönelik hedeflerinden birisinin bu bölgedeki Tatar nüfusunu azaltmak ve yeni göçlerle bölgeyi Ruslaştırmak olduğudur.

Rusya'nın Kırım'da uygulamak istediği ekonomik ve kültürel reformlar incelendiğinde, aslında bu reformlarla tüm imparatorlukta geçerli kurallar yerleştirilmeye çalışılmıştır. Elbetteki Kırım'a yönelik istisnai uygulamalar olmuştur. Genel hatları ile bakıldığında, Kırım'ı imparatorluğun diğer bölgeleri ile aynı ekonomik ve hukuki yapıya sahip sıradan bir vilayet hâline getirecek reformlar olduğu görülmektedir. Bu reformları Çarlığın sınırlarına dahil olan tüm Türk-Müslüman bölgelerde görmekteyiz. Rusya, Kırım'da ve hatta tüm Asya'da, Kafkasya'da yaptığı reformları, kendisinin bu bölgelere batı medeniyeti götürdüğü ile açıklamaktadır. Bu durumla ilgili olarak, XIX. yüzyılın Kırım'lı aydını İsmail Gaspralı şöyle bir yaklaşım ortaya koymaktadır: Rusya, kendisinin doğu'ya medeniyet götürme misyonunu yüklediğini açıklamaktadır. Batı medeniyeti getirmek, kadılık sisteminin, bölge yönetim sistemlerinin, idare sistemlerinin değiştirilmesi midir?.. Gaspralı bunları değiştirmek yerine, Avrupa'nın bilgisini ve aydınlığını getirsin Rusya, demektedir⁵⁴.

XIX. yüzyıl Rusyasının milletler politikasına bakıldığında, Kırım Tatarlarının daha radikal reformlara maruz kaldıkları görülmektedir. Bunun sebebi Rusya'nın, Türkistan ve Orta Asya'nın diğer bölgeleriyle ilgilenmeye başlamasında ve daha sonra ilhak edip, kolonileştirmesinde izlediği politikasının yönlendiricilerinin İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti üyeleri (İmperatorskoe Geografı-çeskoe Obşestvo) ve Şarkiyat uzmanı bilim adamları olmasıdır. Şarkiyatçılar bölgeyi tanıyarak, onun ihtiyaçlarını da tespit etmişlerdir. Onlar, Rusya'nın kolonileştirme yöntemlerini yumuşatmışlar, yerlileri ve buradaki Rus memurlarını medenileştirmeye çalışmışlardır. Ancak, Orta Asya'daki bu uygulamalar Kırım'da pek görülmemiştir.

Çarlık Rusyası sınırlarında Türk dünyasına mensup tüm gruplar uzun yıllar kimliklerini ve kültürlerini korumayı başarmışlardır. Kültürel özelliklerin

⁵³ F. Laşkov, *istoričeskiy oçerk kırımsko-tatarskogo zemlevladienia*, Simferepol 1897, s. 123,124.

⁵⁴ *İslam v Rossiyskoy imperii*, s. 336-338

Hayri Çapraz

kaybolmamasında dinî ve örfî kurallar önemli rol oynamıştır. Aslında İslâm, Rus hâkimiyeti altında yaşayan tüm Türk halklarının ulusal kimliklerini, kültürlerini korumaları için bir çatı olmuştur. Bunun sonucu olarak, Volga boyundaki ve Orta Asya'daki Türk toplulukları, ulus bilincinden çok ümmet bilinci ile hareket etmişler ve bu şekilde kendi farklılıklarını uzun yıllar korumuşlardır. Kırım Tatarları ise, radikal reformlar karşısında kültürel kimliklerini korumak için çareyi Osmanlı imparatorluğu sınırlarına göç etmekte bulmuşlardır.